

JAŠEK, Peter: *Vasil Biľak. Zradca alebo kolaborant?*
Marenčin PT, Bratislava 2017, 191 s.

Z dětství si vzpomínám na politika, který zvláštním stylem a jazykem čas od času promlouval z televizní obrazovky. Nevypadal nijak inteligentně, přesto patřil k vrcholným normalizačním představitelům Komunistické strany Československa (KSČ). Pětatřicet let byl členem Ústředního výboru (ÚV) KSČ. Nikdo v mém okolí o něm tehdy nesmyšlel v pozitivních souvislostech. Tak byl vnímán Vasil Biľak.¹

Na počátku roku 2018 jsem i v českých knihkupectvích zaregistroval první ucelenou monografii o něm. Jejím autorem je slovenský historik Peter Jašek, zkušený autor mnoha studií a jedna z nejvýraznějších tváří Ústavu paměti národa v Bratislavě. Přiznávám se, že jsem zahořel zvědavostí, co nového se o Biľakovi dozvím. Mé poznání o jeho osobě totiž dosud vycházelo z jeho více či méně autorizovaných pamětí, které svého času byly spíše důkazem jeho omezeného rozhledu a duševní kapacity.²

Vasil Biľak se narodil 11. srpna 1917 v obci Krajná Bystrá (tehdy okres Svidník) v samé výspě východního Slovenska.³ Byl to chudý kraj s výraznými sociálními konflikty. Brzy přišel o oba rodiče – otec Michal zemřel v roce 1920, matka Anna (rozená Ďurkošová) v únoru 1929. Ta ho vedla k pravoslavné víře. Ještě jako komunistický tajemník se dokázal nejen modlit, ale byl schopen odříkávat i části z životopisů svatých. Nabídku, aby se věnoval studiu kněžství, jeho matka odmítla. Chtěla z něj mít učitele. K naplnění jejího snu ale nikdy nedošlo.

Po smrti rodičů mladý Vasil opustil rodnou ves a odešel za bratrem Dimitrijem do Hradce Králové. Rázem se tak ocitl v úplně jiném světě, než jaký měl možnost až dosud poznat. Vyučil se krejčím, úspěšně složil všechny zkoušky. K jeho pobytu ve východočeské metropoli se později vázala svého druhu zvláštní pověst o tom, že zvládal vše s výjimkou pánských sak. Podle Jaška to ale byla ničím nepodložená legenda.

Po vyučení odešel do Bratislavy a živil se jako krejčí. Za Slovenského štátu byl několikrát povolán ke službě do slovenské armády. Bojové nasazení ale nezažil; byl služebně přidělen do administrativních pozic (cenzor, pomocník v kanceláři). Údajně se zapojil do protinacistického odboje, ale v této věci byl sám dosti nekonkrétní. Vypuknutí Slovenského národního povstání ho zastihlo v Trnavě. Teprve tehdy zažil boje na frontě. Byl dokonce raněn a donucen skrývat se na různých místech. Konec

1 O Vasilu Biľakovi dosud vyšly jen dílčí studie. Viz LONDÁKOVÁ, Elena: Vasil Biľak. In: PEŠEK, Ján a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948 – 1989*. Vydavateľstvo Michala Vaška, Prešov 2003, s. 41–46; JAŠEK, Peter: Vasil Biľak v období normalizácie, Nežnej revolúcie a po páde komunistického režimu. In: HRUBOŇ, Anton – LEPIŠ, Juraj – TOKÁROVÁ, Zuzana (eds.): *Slovensko v rokoch neslobody II. Osobnosti známe – neznáme. Zborník z vedeckej konferencie Banská Bystrica 22.–23. mája 2012*. ÚPN, Bratislava 2014, s. 143–167; ČERMÁK, Vladimír: Kdo byl i čím nebyl Vasil Biľak. In: BILAK, Vasil: *Až po mé smrti*. BVD, Praha 2014, s. 311–347.

2 S Biľakovým jménem je spojen rukopis paměti nazvaných *Milníky mého života* (úryvky vycházely v druhé polovině 80. let v *Rudém právu* a v *Pravdě*), které později jako neautorizované vyšly pod názvem *Paměti Vasilu Biľaka. Unikátní svědectví ze zákulisí KSČ I. a II.* Agentura Cesty, Praha 1991 (jsou nicméně považovány za autentické). V roce 2014 vyšly doplněné a upravené pod názvem BILAK, Vasil: *Až po mé smrti*. BVD, Praha 2014.

3 Vasil Biľak byl rusínského původu.

druhé světové války ho zastihl v Bratislavě. Krátce poté se oženil a vstoupil do Komunistické strany Československa. Pracoval sice jako krejčí ve firmě Kurfirst a Fara, ale také se již výrazně politicky angažoval.

Únorový komunistický puč v roce 1948 před něj postavil nové možnosti uplatnění, o kterých se za mlada ani neodvažoval snít. Komunistická strana ho potřebovala a v podstatě mu jako věrnému funkcionáři nabídla celoživotní uplatnění ve svém aparátu. Stal se zaměstnancem Krajského, později Ústředního svazu výrobních a spotřebitelských družstev. Po absolvování krajské politické školy ve Sládkovičovu byl zařazen na oddělení průmyslu, obchodu a financí Krajského výboru Komunistické strany Slovenska (KV KSS) v Bratislavě. Brzy se stal vedoucím tohoto oddělení.

Jeho vírou v ideály komunismu neotřáslly ani politické procesy 50. let, které zasáhly KSČ a KSS. Nepochybně je vnímal jako škodlivé, měl-li ale později upřednostnit důsledné demaskování jejich pachatelů před zájmy strany, pak postupoval tvrdě dogmaticky, jednal tedy v zájmu tzv. společenské konsolidace a rozměňování pravdy o zločinech komunismu. Snad je v souladu s pozdější terminologií považoval za nešťastné incidenty a dílčí osobní pochybení. Právě jeho jasná ideologická ukotvenost v souběhu s personálními čistkami na počátku 50. let (včetně uplatňování postupu proti tzv. slovenskému buržoaznímu nacionalismu⁴) mu zajistila rychlý kariéerní vzestup. Na podzim 1951 začal navštěvovat Ústřední politickou školu v Praze (dokončil ji ale až v roce 1962).

Jarní měsíce roku 1953 přinesly řadu změn – v březnu zemřeli krátce po sobě sovětský vůdce J. V. Stalin a jeho československý satrapa Klement Gottwald. Biřak se ve stejné době vrátil na Slovensko a stal se vedoucím čistkami zdecimovaného ideologického oddělení ÚV KSS. Zůstal tam ale jen krátce. Po vyhlášení měnové reformy na konci května 1953 byl totiž vyslán, aby zklidnil nepokoje, které v souvislosti s tím vypukly v Ružomberku. Na podzim téhož roku se ujal funkce tajemníka pro ideologii a průmysl KV KSS v Prešově. Vrátil se tak do svého rodného kraje. Tam tedy dostal první velkou šanci ukázat, co jako stranický kádr umí. Byl tvrdým a nesmlouvavým zastáncem centrální linie komunistické strany, včetně nucené kolektivizace vesnice a budování nové průmyslové základny na východě Slovenska. To, že se mu dařilo a že byl svými nadřízenými hodnocen pozitivně, podtrhuje skutečnost, že se v červnu 1954 na X. sjezdu KSČ stal členem ÚV KSČ (byl jím až do listopadu 1989), v roce 1955 byl zvolen i členem ÚV KSS a v letech 1956–1958 byl vedoucím tajemníkem Krajského výboru KSS v Prešově. K chruščovovské destalinizaci přistupoval opatrně. Nechtěl zpochybnit dosavadní postupy, a proto i za změněné konstelace zůstal dogmatikem. Již tehdy u něj dozrálo přesvědčení, že pro komunistu v Československu je zásadní loajalita a nepochybnitelná věrnost marxismu-leninismu a SSSR.

4 Jde o dobový ideologický termín. Z dnešního hlediska je zajímavé, že se ve stejné době nehovořilo o českém buržoazním nacionalismu. Tento pojem byl soustředěn na rozbití unitárního státu pouze ze slovenské strany, měl tedy povahu protičeskou (nikoliv protisovětskou). Zároveň se používá přívlastek buržoazní s tím, že predikuje negativní konotaci; nacionalismus zde byl prezentován jako záležitost ryze buržoazní, zatímco podle marxismu-leninismu je pozitivním protikladem nacionalismu internacionalismus.

Koncem roku 1958 se vrátil do Bratislavy. Čekal na něj další úkol. Byl jmenován pověřencem pro školství a kulturu. Ideálem umění pro něj byl tzv. socialistický realismus. To, co jen trochu vybočovalo, bylo podrobena drtivé kritice a zakázáno. Biľak tak stoprocentně naplňoval známé *Koho chleba jíš, toho píseň zpívej*. Po zrušení Sboru pověřenců byl místopředsedou Slovenské národní rady a krátce i ministrem bez portfeje československé vlády. Na sjezdu KSS v listopadu 1962 se stal členem Předsednictva a Sekretariátu ÚV a současně tajemníkem ÚV KSS pro ideologické otázky. Byl nezpochybnitelným druhým mužem komunistické strany na Slovensku. Na začátku 60. let tak fakticky „kryl záda“ prvnímu tajemníkovi KSS Alexandru Dubčekovi. Byl také členem rehabilitačních komisí; nerozporoval nutnost občansky i stranicky rehabilitovat osoby postižené perzekucemi 50. let ve stranickém aparátu. Tento aspekt byl totiž také shodou okolností jednou z rovin názorových střetů s prezidentem Antonínem Novotným v průběhu 60. let (vedle toho mj. i volání po větších pravomocích slovenských orgánů).

Když se na začátku roku 1968 stal Dubček prvním tajemníkem Ústředního výboru KSČ, Biľak, který se posunul do čela ÚV KSS, nebyl údajně přesvědčen o správnosti této volby. Nebyl nijak oslněn ani nadšen tím, co následovalo. Reformní vření ve straně i společnosti u něj budilo obavy, byl například zneklidněn zrušením cenzury. Registroval znepokojení u zahraničních spojenců KSČ. Velmi brzy se stal představitelem tzv. zdravých, ve skutečnosti ultrakonzervativních sil. Navázal kontakty přímo s některými sovětskými politiky (Pjotr Šelest⁵) a diplomaty (bratislavský konzulát). Byl jedním z hlavních odpůrců koncepce tzv. Pražského jara. Spolu s ním do této skupiny patřili také Drahomír Kolder⁶, Alois Indra⁷, Oldřich Švestka⁸, Antonín Kapek⁹, Viliam Šalgovič¹⁰, Bohuslav Chňoupek¹¹ a další. Naproti tomu Gustáv Husák¹², od dubna 1968 místopředseda vlády, byl hlavním Biľakovým politickým konkurentem

-
- 5 Pjotr Šelest (1908–1996), sovětský a ukrajinský komunistický politik, mj. první tajemník KSSS na Ukrajině.
- 6 Drahomír Kolder (1925–1972), český komunistický politik. V letech 1958–1962 vedoucí tajemník KV KSČ v Ostravě. Již tehdy byl považován za jednoho z nejmocnějších mužů v aparátu KSČ. Od roku 1962 člen Předsednictva a tajemník ÚV KSČ pro ekonomické záležitosti; jeden ze signatářů tzv. zvacího dopisu.
- 7 Alois Indra (1921–1990), český komunistický politik. V letech 1956–1960 vedoucí tajemník KV KSČ v Gottwaldově. Od roku 1962 ministr – předseda Státní plánovací komise a člen ÚV KSČ, v letech 1963–1968 ministr dopravy. V dubnu 1968 se stal tajemníkem ÚV KSČ; po okupaci ČSSR se pokoušel o vytvoření tzv. dělnicko-rolnické vlády; jeden ze signatářů tzv. zvacího dopisu. V letech 1971–1989 členem Předsednictva ÚV KSČ a předseda Federálního shromáždění.
- 8 Oldřich Švestka (1922–1983), český komunistický politik a novinář. V letech 1958–1968 a 1975–1983 šéfredaktor *Rudého práva*, v letech 1969–1971 šéfredaktor stranického časopisu *Tribuna*. V letech 1962–1983 člen ÚV KSČ, 1970–1975 tajemník ÚV KSČ; jeden ze signatářů tzv. zvacího dopisu.
- 9 Antonín Kapek (1922–1990), český komunistický politik. V letech 1958–1989 člen ÚV KSČ, 1970–1988 člen Předsednictva ÚV KSČ a 1969–1988 vedoucí tajemník Městského výboru KSČ v Praze. Jeden ze signatářů tzv. zvacího dopisu.
- 10 Viliam Šalgovič (1919–1990), slovenský komunistický politik. V letech 1950–1962 a 1975–1989 člen ÚV KSS. Od června do srpna 1968 byl náměstkem ministra vnitra ČSSR. Výrazně spolupracoval se sovětskými zpravodajci a podílel se na akcích okupantů v srpnu 1968. V letech 1975–1989 předseda Slovenské národní rady. Více viz KALOUS, Jan a kol.: *Biografický slovník představitelů ministerstva vnitra v letech 1948–1989. Ministři a jejich náměstci*. ÚSTR, Praha 2009, s. 164–170.

na Slovensku, když vycítil možnost osobního vzestupu podporou reformního programu. Jedinou změnou, kterou i Biľak podporoval, pak byla připravovaná federalizace státu. Prohlášení *Dva tisíce slov* pro něj bylo jasným důkazem existující kontrarevoluce v ČSSR. Rozhodl se tomuto faktu osobně čelit. Na jednání představitelů šesti komunistických stran v Bratislavě na začátku srpna 1968 byl sovětské delegaci předán tzv. zvací dopis, žádající záchranu socialismu. Jedním z jeho signatářů byl i Vasil Biľak.

O chystané okupaci ČSSR se dozvěděl dva dny před vlastní akcí. Pokusil se na zasedání Předsednictva ÚV KSČ (a posléze tomu bylo podobně i na zasedání vrcholných orgánů KSS) v noci z 20. na 21. srpna 1968 prosadit prohlášení, které by uvítalo „internacionální pomoc“ pěti států Varšavské smlouvy. V tomto snažení ale neuspěl. Stejně tak se mu nepovedlo prosadit jmenování nové, „dělnicko-rolnické“ vlády. Naopak, okupací mobilizovaná veřejnost ho velmi brzy v nelichotivých souvislostech označovala za jednoho z hlavních vlastizrádců. Také proto se uchýlil do bezpečí sovětské ambasády.

Ani skutečnost, že se Biľak zjevně podílel na vlastizrádných aktivitách, nebránila v jeho další politické kariéře. Účastnil se jednání v Moskvě. Z hlediska zájmů KSSS však v srpnových dnech selhal. Již se nemohl stát prvním tajemníkem ÚV KSČ, jak o tom snil. Nyní byl veřejně zkompromitován. Pro Sověty měl ale i tak svou hodnotu. Brežněv nedovolil, aby z politiky úplně zmizel. Přesto se musel s funkcí prvního tajemníka ÚV KSS rozloučit; nahradil ho Gustáv Husák. Dokonce nebyl zvolen ani za člena Předsednictva ÚV KSS. Odešel tedy na nějakou dobu do ústraní. Pobýval ve Vysokých Tatrách a čekal, až se situace zklidní. Ale ani tam neměl klid – chodily mu anonymy, které ho obviňovaly z vlastizrady.

Po návratu do Prahy mu Dubček nabízel funkci místopředsedy Slovenské národní rady, post velvyslance v Sofii nebo úřad ministra zahraničních věcí. Biľak vše odmítl. V listopadu 1968 se stal tajemníkem ÚV KSČ pro ideologii a zahraniční otázky, fakticky druhým nejvyšším představitelem strany. I s jeho aktivní pomocí byl Dubček v dubnu 1969 odstraněn a na jeho místo nastoupil Gustáv Husák.

Vasil Biľak byl jedním z hlavních aktérů normalizace 70. a 80. let. Inicioval a dohlížel na čistky v KSČ na počátku 70. let (tzv. prověrky, resp. výměnu stranických průkazů), byl jedním z otců smutně proslulého *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, které záměrně ideologicky deformovalo obraz událostí roku 1968. Jistě mu také nevadilo utužení režimu na přelomu 70. a 80. let, včetně stále zřetelnějšího potlačování občanských a lidských práv. Obzvláště tvrdě vystupoval proti Chartě 77 a jejím signatářům; v souladu s dobovou terminologií je nazýval ztroskotanci a samozvanci. Byl zřejmě přesvědčen o tom, že je nedotknutelný (v lednu 1979 koupil podezřele levně vilu na bratislavském Slavíně) a že socialismus a spojelectví se SSSR vše zaštití a bude zde na věčné časy.

-
- 11 Bohuslav (Bohuš) Chňoupek (1925–2004), slovenský komunistický politik a publicista. V letech 1967–1969 náměstek ministra kultury, 1969–1970 ústřední ředitel Československého rozhlasu. V letech 1970–1971 čs. velvyslanec v Moskvě a následně až do roku 1988 ministr zahraničních věcí ČSSR.
- 12 Nejnověji k Husákovi MACHÁČEK, Michal: *Gustáv Husák*. Vyšehrad, Praha 2017.

Perestrojku a další reformy Michaila Gorbačova odmítal. Připomínalo mu to Pražské jaro. Na konci roku 1986 byla aktuální otázka výměny Gustáva Husáka v nejvyšší stranické funkci. Biřak si patrně pohrával s myšlenkou, že by konečně mohl stanout v čele komunistické strany. To se posléze vzhledem k jeho setrvalé „veřejné popularitě“ a deklarovanému odporu vůči Gorbačovovým reformám ukázalo jako nereálné. Do čela KSČ se dostal Miloš Jakeš.¹³ Biřak získal nově ještě jednu zkušenost – koncem 80. let začaly v *Rudém právu* a *Pravdě* (deník KSČ, resp. KSS) vycházet úryvky z jeho pamětí. Nejvyšší špičky tehdejšího režimu se ale rozhodly zastavit jak tyto ukázky ve stranickém tisku, tak chystané souborné vydání v knižní podobě. V prosinci 1988 byl Vasil Biřak uvolněn z funkce člena Předsednictva ÚV KSČ; členem ÚV a poslancem Federálního shromáždění však zůstal.

Události roku 1989 vnímal nikoliv jako krizi režimu, ale jako krizi kádrů. Ze zbývajících funkcí odejít nechtěl. Byl z nich tedy odstraněn. Na konci prosince 1989 skončil jako poslanec parlamentu a již o několik dnů dříve byl vyloučen z KSČ. V 90. letech čelil několika trestním stíháním za své aktivity v souvislosti s okupací ČSSR v srpnu 1968 a majetkoprávními nejasnostmi. O stavu společnosti po pádu komunismu bohužel smutně vypovídá to, že nikdy nestanul před soudem a nikdy ani necítil nutnost se za své aktivity veřejnosti omluvit. Žil v ústraní ve své bratislavské vile, kde také 6. února 2014 zemřel.

Jak lze vnímat osobnost Vasila Biřaka? Peter Jašek v podtitulu své knihy nabízí odpověď – zrádce nebo kolaborant. Myslím si, že přesnější by bylo nahradit spojku nebo spojkou a. Biřak byl dogmatikem, který za všech okolností sledoval hlavní politický proud. Uměl se přizpůsobovat, vždy akcentoval důležitost spojenectví se SSSR. Za tímto jeho politickým programem nicméně zůstává mnoho negativ – od potlačování občanské společnosti přes stagnaci státní ekonomiky po evidentní odpovědnost za oběti komunismu, ať již ve věznicích, nebo na hranicích jím budovaného socialistického „ráje“.

Jaškova kniha se snaží přiblížit jeho životní příběh poutavě a zasvěceně. Jde o práci spíše populárně naučnou a jednoznačně popisnou. Není zřejmé, zda a kým byla lektorována, nemá soupis pramenů a literatury ani seznam zkratek či jmenný rejstřík. Na druhou stranu jde o sympatický pokus s odstupem pohlédnout na Biřaka jako na symbol normalizace a představit jeho roli v totalitním komunistickém režimu. Autor zmiňuje i debatu kolem jeho role v moderních slovenských dějinách a jednoznačně ji glosuje a komentuje. Pro Petera Jaška Biřak rozhodně není aktérem dějin, pro kterého by měl sympatie či obdiv. Přesto se snažil o střízlivé přiblížení jeho myšlenkového světa. Myslím si, že se mu to podařilo. Kéž bychom měli o hlavních protagonistech éry komunismu v Československu více alespoň takových studií.

◆ Jan Kalous

13 Miloš Jakeš (nar. 1922) český komunistický politik. Po absolvování Vysoké školy stranické ÚV KSSS v Moskvě v roce 1958 pracoval v aparátu ÚV KSČ. V letech 1966–1968 náměstek ministra vnitra ČSSR pro civilně správní úsek, 1968–1977 předseda Ústřední kontrolní a revizní komise KSČ (zasedal v ní od roku 1966), 1977–1989 člen ÚV KSČ, 1981–1989 člen Předsednictva ÚV KSČ, 1987–1989 generální tajemník ÚV KSČ. Jeho éra je spojena s politickou a ekonomickou stagnací.